

Metodkritiska synpunkter på aktuell forskning om ekonomisk brottslighet

Recension av Dan Magnusson: *Marknadens sabotörer*, UC, 1995

Anmäld av TAGE ALALEHTO

Professor Dan Magnusson i Rätt & Samhälle vid Jönköpings Internationella Handelshögskola har gett ut en liten bok på 139 sidor om ekonomisk brottslighet. Magnusson är väl den i Sverige som forskat och skrivit mest om ekonomisk brottslighet, och då inte minst om eko-brott vid planerade konkurser och avancerad smuggling. Nu har Magnusson gett sig i kast med att försöka täcka en större spännvidd över ämnet ekonomiska brott inom flera områden. De områden som ventileras är konkursrelaterade ekonomiska brott, skalbolagsaffärer, bolagsplundring, bedrägerier, trolöshet mot huvudman, datorbrottslighet, finansiell leasing, svindleri genom skenavtal, uppblåst aktiekapital och penningtvätt. Studien ger m a o en ordentlig kartläggning av områden där ekonomiska brott anses förekomma. Studien är av utredande karaktär där kartläggningen av olika eko-brottsförfaranden är det centrala; kartläggningen uppfyller i huvudsak ett pedagogiskt syfte att visa hur eko-brott genomförs så som de framkommer i rättsdokumenten. Av det skälet förekommer flera långa utrymmeskrävande exempel i boken.

Det som i första hand slår en som läsare är den totala avsaknaden av aktuell kriminologisk problematik. Problemet är att läsaren från forskningssynpunkt inte får någon klar inblick varför denna kartläggande ansats är så central. Kartläggningen

tas helt enkelt för given. Avsaknaden av problematik avspeglar sig på flera sätt i boken, inte minst när det gäller de teoretiska utgångspunkterna som på enklast tänbara sätt inskränks till en definition av den tyske kriminologen Klaus Tiedemann: *Ekonomisk brottslighet är sådant brottsligt beteende vars effekter stör eller hotar det ekonomiska livet eller det ekonomiska systemet på ett sådant sätt att det inte endast är enstaka individers intressen som berörs* (sid. 9). Sett ur ett forskningssynpunkt måste detta sägas vara lite väl mager kost. När det gäller definitionen så avgränsar sig Magnusson till att välja ut fall som är intressanta ur rättslig synpunkt. Det vill säga lagrummet får avgöra utrymmet för definitionens empiriska innebörd. Ur strikt vetenskaplig synvinkel kan inte denna grund sägas vara helt tillfredställande. Risken är att man låter gällande politisk kontext fylla definitionens lagmässiga innebörd (vad som anses vara eko-brott versus vad som inte anses vara det); definitionen har ingen grund i någon vetenskaplig interdisciplinär kontext.

Det empiriska materialet utgörs av domstolsfall, vilket används som typiska exempel på hur ekonomiska brott förövas utifrån det fåtal domar som idag betecknas som ekonomisk brottslighet. Det mesta utrymmet ägnas åt konkursrelaterade eko-brott. Magnusson anger här åtminstone fyra st modeller för hur eko-brott konstrueras (magasinsmo-

dellen, skalbolagsaffären, "drop-out"-modellen och paradismodellen). Syftet är i mångt och mycket vetenskapligt och rättsligt, att genom induktiv härledning bygga modeller som utgör en begreppsmässig rationales för hur vi ska förstå den sociala rationaliteten bakom det brottsliga handlandet. Det är ett mycket lovvärt initiativ.

Men ett avgörande problem med att bygga modeller för hur ekonomiska brott förövas genom domstolsfall, är att de fall som går ända till domstolsprövning och slutlig dom, inte är speciellt typiska för ekobrott. För det första är det grundläggande problemet att eko-brottsforskningen överlag inte känner till mångfalden av ekonomiska brott och karaktären på dem. Av det skälet kan de uppställda modellerna kanske inte alls representera ett genomsnitt av hur ekonomiska brott genomförs. För det andra är de brott som trots allt uppdagas klumpigt utförda brott, som i sig inte är speciellt typiska för ekonomisk brottslighet. Persson (1986:93) och Holmquist (1990:48-49) har här visat att den typiske ekonomiske brottslingen **som kommer till myndigheternas kännedom** är endera en modern variant av en hästskojarare eller en person som inte haft tillräckligt stor kännedom om skatteförpliktelser, etc. Personer med denna karaktärläggning är inte speciellt typiska för svenskt näringsliv. För det tredje är det oftast rena turen om myndigheterna kommer på dem.

Metodologiska invändningar av denna typ har inte Magnusson tagit upp till reflektion. Enligt min mening borde Magnusson ha diskuterat vad som föranledde avslöjandena i de dömda fallen och reserverat sig för att de troligen är icke-typiska exempel på ekobrott. Fallbeskrivningarna ger dessutom ett intryck av enkel journalistik, dvs

fallen beskrivs rätt upp och ned från domstolsprotokollen om vad som hände. Men inte varför det som hände kunde ske. Hur var den sociala kontrollen mobiliserad vid de tillfallen som brottet(en) företogs? Var det speciella tillfällen eller var det en kontinuerlig brist på social kontroll? Frågor av denna typ borde Magnusson, som rättssociolog, ägnat större uppmärksamhet åt. Tille exempel att försöka komma åt data om sociala processer, t.ex samhällsnormer som skapar press om ekonomisk framgång, eller en benhård konkurrens om knappa marknadsresurser som leder till utnyttjande av illegala metoder, eller en potentiell brottskultur som redan finns normerad i den sociala kontext som eko-brottslingarna rör sig i, etc.

Ett helt annat metodologiskt problem är att källorna för de ovan angivna modellerna i mycket stor utsträckning utgår från de domstolsutlåtanden som domare och åklagare tänker sig att handlingsförloppet rationalitet var hos eko-brottslingen. Det är m a o myndighetsperspektivets synsätt som framkommer. Jag vill inte på något sätt påstå att myndigheternas uppfattning kring ekobrottslingens handlingsrationalitet är *per se* missvisande. Men data har samlats in från en sekundär källa av lågt informationsvärde när det gäller förståelsen av brottets sociala process, och inte från primärkällan, dvs brottslingen eller någon annan källa som har mycket god kännedom om verksamheten, t ex en anställd med ledningsfunktion. Problemet gäller validiteten hos Magnussons källa. Mäter man verkligen rätt om typiska ekobrottsförfaranden via de tankekonstruktioner som domare och åklagare gör kring ekobrottslingens handlingsrationalitet, och dessutom om misslyckade sådana? Kan man använda dessa tankekonstruktioner som

grund för handlingsrationalitet överlag hos eko-brottslingar? Det är möjligt, men jag skulle inte tro det eftersom domaren gör sitt övervägande utifrån vad som sagts i rättssalen och dessutom i en diskurs som gäller lagväsendet. Att domare och åklagare redovisar hela handlingsförloppet i sin fulla sociala vidd är tvivelsamt. I vilket fall borde Magnusson ha tagit upp till diskussion denna validitetproblematik, och försökt övertyga läsaren om att man faktiskt träffar ganska rätt med dessa källor i förståelsen av eko-brottslingens handlingsrationalitet, och att dessa går att generalisera. Jag menar för det första att Magnusson istället borde ha intervjuat brottslingarna för att åtminstone på det sättet undvika ett komplicerat validitetsproblem hos sina data. För det andra diskuterat generaliteten i sina icke-typiska exempel genom att åtminstone anslå ett försök till teoretiska generaliseringar (trots dess brister), dvs påvisa de generella drag som trots allt gäller för eko-brott även hos de extrema fallen utifrån teoretiska förklaringsmodeller. Detta skulle föra forskningen om ekonomisk brottslighet framåt när det gäller att kartlägga typiska sociala processer vid brottstillfället. Dessa metodologiska invändningar visar enligt mitt förmenande på den avsaknad av problematik som präglar Magnussons studie. Mycket av invändningarna hade överkommits om problematiken hade varit klarare från början.

Ett intressant exempel på ett eko-brott om bolagsplundring som framförs i studien, visar de metodologiska invändningar jag framfört men också på den sociologiska potential som finns i studien. En mansperson kommer till en lokal postbank. Han uppger ett namn som inte kontrolleras. Personen lämnar en kopia på ett registrerings-

bevis för ett byggbolag. I beviset finns ett postgironummer som tillhör byggbolaget och som innehåller en ansevärd summa pengar. Personen begär två dagar efter postbesöket att han vill hämta ut nästan hela summan på kontot. Det får han inte efter de villkor han ställer; han återkommer dagen efter och säger sig godta postbankens villkor. Under tiden har dock postbankens personal börjat fatta misstanke mot personen och tar kontakt med finanspolisen. De konstaterar att förberedelse för bolagsplundring håller på att genomföras. Mannen grips vid nästa postbesök och erkänner vid förhöret sina brottsliga gärningar (s.131). Vid förhöret framgår det att strategin för brottet hade underbyggts långt tidigare genom att överföra byggbolagets inventarier till närstående personer, samt att ett bedrägeri hade genomförts 1,5 år tidigare med hjälp av falska handlingar om negativ mervärdesskatt ca en milj skr. Denna summa hade genom manipulativ bokföring överförts till privatpersoner (s. 134).

Gärningsmännens handlingsrationalitet utgjordes av tre strategiska insatser: 1) Att överlåta bolagsinventarier till närstående personer, som inte hade med bolaget att skaffa. 2) Att utfärda falska handlingar kring negativ mervärdesskatt, 3) Att genomföra manipulation av bokföringen. Tre brottshandlingar som gemensamt syftade till bolagsplundring. Det framkommer i Magnussons redovisning att avslöjandet av bedrägeri skedde på g a gärningsmannens egen motivering, att lätta sitt hjärta. Att den manipulerade bokföringen avslöjades först efteråt av skattemyndigheten efter påtalande av finanspolisen, trots att skattemyndigheten sedan tidigare hade uppgifterna hos sig. Och det faktum att gripandet

skedde efter tips från personal som fattade misstanke; på vilka kompetensmässiga grunder detta skedde det vet vi inte. Exemplet är illustrativt för ett handlingsförlopp som åtminstone i rekonstruerad form visar på vissa strategiska överväganden hos gärningsmännen. Det intressanta med exemplet är egentligen den handlingsmiljö som är föregiven för personerna att utföra sina brottsliga gärningar. Men för att diskutera denna aspekt saknas en väsentlig bild av den sociala kontrollen i Magnussons redovisning, som mest troligt var obefintlig fram till själva gripandet. Denna aspekt borde egentligen ha diskuterats utförligare av Magnusson, återigen speglar detta bristen kriminologisk problematik. Det illustrerade fallet står för sig själv, utan någon ansats till förklaring.

Men exemplet visar egentligen på en mer allvarlig sida i forskningen kring eko-brott och bekämpandet av eko-brott än Magnussons brist på att diskutera sina exempel inom ramen för en bredare social handlingsmiljö. Nämligen den, att om det nu överhuvudtaget inte finns någon social kontroll, då är det i princip riskfritt att utföra liknande handlingar. Det är ren och skär otur om man blir avslöjad eller inte. Ligger det till på detta sätt, så är det inte eko-brottslingens handlingsrationalitet som är det avgörande ur forskningssynpunkt, utan förklarandet av den bestickande irrationalitet hos de samhällsväktande myndigheterna som är helt avgörande för det handlingsutrymme som den ekonomiske brottslingen får och har tillgång till. Då måste man i nästa andetag fråga sig: Om det nu är så illa att samhället i princip inte har någon kontroll över olika ekonomiska transaktioner, där alla näringsidkare kan

begå brott hur lätt som helst. Då är det snarare förvånande att inte fler näringsidkare begår brott (trots vår ovisshet om mörkertalet). Då bör man rikta det kriminologiska forskningsljuset mer mot den kontrollteoretiska ansatsen, nämligen varför gör inte personen ett brott trots den vinst och de små risker som finns förknippat med handlingen (Braithwaite 1989:27). Om detta antagande är riktigt, så tyder detta på en moralisk värderingsstruktur hos näringsidkare som står i samklang med samhällets övergripande värdering om vad som är rätt och fel och varför det är rätt och fel.

Detta är problemställningar som man mer allvarligt bör möta och tackla inom eko-brottsforskningen. Magnusson har här gett forskningen ett antal induktivt härledda brottsliga handlingsmodeller. Detta är gott, men långt ifrån tillräckligt. Om modellerna skall ha någon bärighet så bör problematiken och de metodologiska aspekterna övervägas mycket noggrannare än vad Magnusson gjort i sin alltför utredningsaktiga studie.

Referenser

- Braithwaite John, 1989: *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Holmquist Carin, 1990: *Den brottslige företagaren – myt eller sanning*, BRÅ-rapport 1990:2, Stockholm.
- Persson Leif G W, 1986: *Kampen mot EKO-brotten, del 1: Polisen*, BRÅ-forskningsrapport 1986:3, Stockholm.

Författarupplysningar

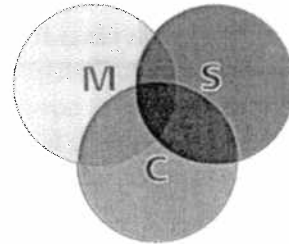
Tage Alalehto Fil dr i sociologi och universitetslektor vid inst för socialt arbete vid Umeå Universitet.

Välfärdsförväntningar, privatisering och privaträtt

Ett forskningsprojekt

THOMAS WILHELMSSON

Finlands Akademi har nyligen beviljat ett större anslag för ett treårigt (1996 – 1998) forskningsprojekt i privaträtt. Projektets tema ansluter sig nära till många sådana frågor som debatterats bl.a. i Retfærd. Tidskriftens redaktion har därför bedömt det som angeläget att presentera projektet för sin läsekrets, bl.a. för att möjliggöra kontakter till andra forskare med likartade intressen.

projektets logo

Bakgrund

Den samhällsorienterade rättsforskningen har under senaste tid i betydande mån ägnat sig åt att utreda hur välfärdsstaten kommit till uttryck i rättsordningen. Man har frågat t.ex. vad utvecklingen av välfärdsstaten har betytt för kontraktsrätten.¹ Ett av Finlands Akademi tidigare finansierat större projekt, "Social kontraktsrätt i Europa", ingår i denna tradition.²

Som känt har välfärdsstaten i dess traditionella form under de senaste åren glidit in i en växande kris. Den har ställts inför nya utmaningar i form av ett marknadsorienterat tänkande som genomträngt alla nivåer av samhället. Offentliga funktioner har privatiserats, offentliga verksamheter har underkastats affärsekonomiskt tänkande

(resultatansvar), offentliga monopol har öppnats upp för konkurrens och reglerade sektorer har avreglerats. Samtidigt pågår i samhällsforskningen en debatt om hur postvälfärdssamhället kunde se ut; här ingår både skrämmande perspektiv av förfall och försök till positiva visioner. Debatten anknyter naturligtvis nära till den allmänna analysen av det postmoderna. Vad kommer i stället om den stora berättelsen om det homogena välfärdssamhället dödförklaras?

Någon mer omfattande forskning angående frågan vad detta innebär med tanke på privaträttssystemet föreligger inte. Forskningsprojektets syfte är att belysa just denna fråga. Medan målet för det föregående projektet angående den sociala kontraktsrätten var att bringa en eftersläpande privaträtt i harmoni med välfärdsstatens

1 Se t.ex. Brownsword, Howells & Wilhelmsson, *Welfarism in Contract Law*, Dartmouth Publ. Co., Aldershot 1994.

2 Se projektets slutrapport Wilhelmsson & Kaukonen, *Euroopan integraatio ja sosiaalinen sopimusoi-keus*, Lakimiesliiton kustannus, Helsinki 1993. Den allmänna delen är i utvidgad form publicerad på engelska: Wilhelmsson, *Social Contract Law and European Integration*, Dartmouth, Aldershot 1995.

ideal, är perspektivet här mer framåtriktat – och osäkert. En hurudan privaträtt kan man tänka sig för postvälfärdsstaten (eller för den förändrade form av välfärdssamhälle som eventuellt växer fram)?

Sådana frågor kan inte besvaras enbart på basen av konkreta normativa och empiriska studier. Man måste ta hänsyn till mera allmänna förändringar i det sätt på vilket man uppfattar rätten i det postmoderna samhället. Det är fråga om att söka greppa privaträttens roll och funktioner i det fragmenterade postvälfärdssamhället (civilrätt 2000!).

Problemställning

Det är inte endast fråga om att kartlägga möjliga förändringar. Målet är också normativt. Kan privaträttsliga mekanismer spela en roll vid försvaret av välfärds- och jämlikhetsideal i ett läge där de offentliga välfärdsstrukturerna befinner sig i kris och vad kan göras för att förstärka sådana mekanismer?

Forskningsobjektet ligger i skärningsfältet mellan stat, marknad och civilsamhälle. Privaträttens plats och framtid i denna struktur, som befinner sig i stark förändring, analyseras. Vilka nya krav på privaträttens skyddsmekanismer följer av förskjutningen av olika funktioner från statens sfär till marknaden eller civilsamhället? Kommer nedskärningarna i socialskyddet att följas av motsvarande ingrepp i det marknadsrelaterade privaträttsliga skyddet t.ex. av konsumenterna, eller kan och bör i stället nedskärningen av statliga trygghetsordningar i någon mån kompenseras av marknadsrelaterad trygghet?

På sätt och vis är det fråga om effekterna av en växande konflikt mellan medborgarnas förväntningar och verkligheten. Väl-

färdsstatens fortgående tilltagande normproduktion är till väsentliga delar baserad på medborgarnas förväntningar och bidrar också till att öka dessa förväntningar. Välfärdsstatens kris uppstår egentligen i konflikten mellan gränslöst växande förväntningar och statiska eller krympande resurser. Den möjliga demonteringen av välfärdsstaten eliminerar emellertid inte förväntningarna. Frågan är, i vilken omfattning privaträttsliga och konsumenträttsliga mekanismer kan utnyttjas för att uppfylla medborgarnas välfärdsförväntningar under en tilltagande privatisering.

Mer konkret gäller frågan för det första bl.a., huruvida privatiseringen och bolagiseringen av offentlig verksamhet för med sig nya skyddsbehov i privaträttssystemet och hur dessa behov kan mötas. Privaträttslig reglering av tillgängligheten och innehållet av privatiserade tjänster samt av tillgången till sådana tjänster hör till detta område. För det andra bör undersökas, vilka slags tryck på utvecklingen av privaträtten nedskärningarna av socialskyddet medför. Förväntningarna på utvecklingen av skadeståndsrätten utgör här ett gott exempel. För det tredje riktas intresset mot tvistlösningsmekanismerna. Kan en privatiserad rättsanvändning uppfylla medborgarnas välfärdsförväntningar?

Projektets genomförande

Välfärdsstatens kräftgång och privatiseringen riktar många olika slag av tryck och förväntningar mot privaträttssystemet. En övertygande syntes förutsätter såväl teoretiska som konkreta juridiska och empiriska studier. På projektets program står bl.a. följande delstudier:

- Utvecklingen av en allmän teori om privaträtten i postvälfärdsstaten (Thomas Wilhelmsson).
- Reglering av marknadsföring utförd av det offentliga (Thomas Wilhelmsson).
- Privatisering av offentliga funktioner samt avreglering av slutna branscher och kontraheringsplikt (Frey Nybergh).
- Kontraktsrättsliga reklamationsregler som problem, när offentliga funktioner privatiseras (Johan Bärlund).
- Utvecklingen av statens skadeståndsansvar och privatiseringsprocessen (Suvianna Hakalehto-Vainio).
- Ansvar för information i den privata och den offentliga sektorn (Juha Häyhä).
- Borgensförbindelser inom familjen ur ett kvinnorrättsligt perspektiv (Katarina Petrell).
- Den nordiska modellen för konsumentskydd och den nordiska konsumentbildningen under trycket av privatisering och europeisering (Annika Poutiaine).
- Kontraktsrättens skälighetsprincip och välfärdsstatens ideologi i en nyliberalistisk marknadsorientering (Marko Mononen).
- Kontrakt angående anhörigvård som ett medel för privatisering av socialskyddet (Laura Kallioma-Puha).
- Mekanismer för lösning av konsumenttvister i belysning av avreglerings- och privatiseringsprocesserna (Klaus Viitanen).
- Dagens rättsutveckling i Finland och

förändringarna i rättskulturen ur den kritiska rättsteorins synvinkel (Satu Paasilehto).

Projektet genomförs i samarbete med institutioner i bl.a. England, Tyskland, Holland och Kanada.

Projektet kommer att organisera en internationell konferens i Finland rörande projektets tema. Konferensen kommer förmodligen att äga rum sommaren 1997.

Närmare uppgifter om projektet kan erhållas av:

Professor Thomas Wilhelmsson
 Institutionen för privaträtt
 PB 4
 00014 Helsingfors universitet
 Finland
 tel.: 358-0-1912 2809
 fax: 358-0-1912 3108
 e-mail: thomas.wilhelmsson@helsinki.fi

eller

Projektsekreterare Tuuli Junkkari
 Institutionen för privaträtt
 PB 4
 00014 Helsingfors universitet
 Finland
 tel.: 358-0-1912 3380
 fax: 358-0-1912 3108
 e-mail: tuuli.junkkari@helsinki.fi